

*Кальницька М.А.,**к.е.н., доцент,**здобувач кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Львівський торговельно-економічний університет*

СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ДИНАМІКА ЇЇ ПОКАЗНИКІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті запропоновано структурний підхід до соціальної безпеки. В цьому контексті запропоновано систему показників, а також проведено їх аналіз за період з 2000 р. по 2015 р. Виокремлено соціальні виклики, які необхідно врахувати в процесі модернізації соціальної політики в Україні.

Ключові слова: соціальна безпека, показники соціальної безпеки, рівень життя населення, безпека відтворення населення та трудового потенціалу нації, безпека соціальної сфери, безпека ринку праці та зайнятості населення, міграційна безпека.

Постановка проблеми. Захищеність людини у суспільстві та національних інтересів держави залежить від того, наскільки система забезпечення соціальної безпеки здатна реагувати на реальні і потенційні виклики і загрози. Соціальна безпека у суспільстві як важлива складова національної безпеки досягається тоді, коли забезпечується нормальний рівень життя населення, що відображає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини, який характеризується розміром реальних доходів та обсягом економічних благ, що споживається людиною, стабільними цінами економічних благ, забезпеченістю житлом, доступністю освіти, медичного, культурного обслуговування, екологічної безпеки тощо [1, с. 95]. Логічно, що соціальна безпека в соціально-економічній системі, причому як загалом, так і на окремому рівні, повністю залежить від соціальної політики держави. Звичайно, «чим реалістичніша соціальна політика держави, тим вище рівень соціальної безпеки кожної суспільної одиниці. Більш того, соціальна політика виступає в якості інструмента забезпечення соціальної безпеки суспільства як стратегічної мети держави» [23, с. 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загострення соціальних проблем в українському суспільстві, наявні проблеми в гарантуванні соціальної безпеки в сучасних соціально-економічних системах активізували дослідження соціальної безпеки останніми роками. Наукові дослідження проблем соціальної безпеки та її забезпечення здійснюють багато науковців, такі як, зокрема, В.К. Антошкін [1], І.А. Гнатенко [2], В.В. Горин [3], А.М. Гриненко [4], Д.В. Зеркалов [5], О.І. Ляш [6], А.Б. Качинський [7], О.П. Коваль [8], В.І. Куценко [9], Е.М. Лібанова, Т.В. Поснова [15], В.О. Рубежанська [2], Т.Є. Русанова [24], О.О. Сиченко [19], О.У. Хомра [24], Б.О. Язлюк [25], І.І. Яремко [26]. Показники і параметри соціальної безпеки розглянуто в працях І.А. Гнатенка [2], В.О. Рубежанської [2], О.П. Ковалю [8], Т.В. Поснової [19], І.І. Яремко [26].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні підвищення ефективності державної соціальної політики передбачає необхідність ґрунтовного аналізу наявних тенденцій в розвитку соціальної безпеки на основі низки показників її розвитку.

Мета статті полягає в аналізі стану і тенденцій зміни показників соціальної безпеки України та визначенні найбільш проблемних тенденцій, які характерні для соціального розвитку нашої держави.

Вклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні одним з найважливіших видів національної безпеки стає соціальна безпека, вона фокусує всі основні проблеми національної економіки. Сучасні соціально-економічні процеси у суспільстві все більше залежать від соціальної безпеки і рівня розвитку соціальної сфери. Соціальна безпека є чинником розвитку соціально-економічної системи і потребує постійної уваги з боку держави.

Суттєві недоліки у розвитку соціального середовища, які негативно позначаються на національній безпеці в Україні, обумовлюють необхідність удосконалення системи державного регулювання соціального розвитку. Сьогодні до несприятливих передумов розвитку соціальної сфери відносяться зменшення ВВП на душу населення; наявність істотних реальних диференціацій у рівні життя багатого і бідного населення; великі обсяги тінізації ринку праці, зайнятості, доходів і витрат населення; високий рівень корупції в освітній, культурній сферах, житлово-комунальному господарстві та системі надання державних соціальних послуг; нераціональність структури доходів і витрат населення, низький рівень державного фінансування підтримки і розвитку соціальної сфери; зменшення очікуваної тривалості життя, зменшення чисельності населення та звуження освітнього потенціалу; погіршення стану розвитку та якості функціонування об'єктів соціальної та житлово-комунальної інфраструктури. Ці недоліки безпосередньо підривають основи соціального й демографічного потенціалу та опосередковано погіршують макроекономічні (знижуючи продуктивність праці та забезпеченість реального сектору національного господарства якісними трудовими ресурсами), фінансові (надмірно розширюючи обсяги та частку витрат держави на фінансування соціальних проектів і програм), інвестиційно-інноваційні (ускладнюючи можливості суб'єктів господарювання та територіальних громад з недостатнім інтелектуально-кадровим забезпеченням для покращення власної інвестиційної привабливості, а також ініціювання, створення і впровадження результатів інтелектуальної творчої діяльності) та інші параметри соціальної безпеки держави.

Під соціальною безпекою ми розуміємо складну багатофакторну категорію, яка характеризує стан захищеності соціальних інтересів людини, суб'єктів господарювання, суспільства і держави, що, з одного боку, відображає здатність протистояти дестабілізуючій дії різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників, що створюють реальну загрозу стабільності у суспільстві, тобто загрозу виникнення соціальної напруженості, а з іншого боку, забезпечується (гарантується) системою соціального захисту і зрілістю соціальних інститутів у суспільстві. На

нашу думку, такий підхід до розуміння поняття «соціальна безпека» поєднує, по-перше, мету, по-друге, засоби її досягнення, тобто обидва концептуальні підходи до розуміння соціальної безпеки, які в літературі називають ситуаційним і управлінським [3, с. 70].

Соціальну безпеку можна виразити через систему параметрів та показників. Під параметрами соціальної безпеки розуміється конкретний набір характеристик соціальної безпеки як соціального явища, а під показниками – конкретні кількісні значення відповідних параметрів [2, с. 244]. І.А. Гнатенко, В.О. Рубежанська пропонують п'ять параметрів соціальної безпеки, таких як рівень життя населення, соціально-трудова відносина, система освіти, система охорони здоров'я, демографічна ситуація [2, с. 244–248]. На наш погляд, доцільно згрупувати запропоновані параметри і виділити міграційний сектор. Ми вважаємо за доцільне виділити чотири параметри і, відповідно, декомпонувати соціальну безпеку на окремі складові, такі як безпека відтворення населення та трудового потенціалу нації; безпека соціальної сфери; безпека ринку праці та зайнятості населення; міграційна безпека.

Чисельність населення держави значною мірою пов'язана з ефективністю соціальної політики, що її реалізує уряд. Йдеться

не лише про доходи громадян, але й про соціальну підтримку, допомогу та соціальний захист, розвинений ринок праці, систему освіти, медицини тощо. Практично всі характеристики соціальної сфери тією чи іншою мірою мають відношення до демографічної ситуації.

В Україні упродовж 2000–2015 рр. зменшилася чисельність постійного населення (рис. 1). І хоча частка осіб працездатного віку зросла з 60,3% у 2000 р. до 68,9% у 2015 р., чисельність осіб працездатного віку скоротилася з 29 353,4 тис. осіб до 26 317,4 тис. осіб. Водночас зменшилися і чисельність осіб старше працездатного віку з 10 189,7 тис. осіб у 2000 р. до 9 417,2 тис. осіб у 2015 р., і, відповідно, їх частка: з 20,0% до 15,9%.

В Україні упродовж 2000–2015 рр. умовний коефіцієнт депопуляції населення перевищував 1, тобто в усі ці роки чисельність померлих перевищувала чисельність народжених осіб. Власне, 1 і є граничним відносно соціальної безпеки значенням цього індикатора [7, с. 56].

Хоча упродовж аналізованого періоду спостерігалася позитивна тенденція до зниження цього показника, у 2000 р. цей показник був надзвичайно високим – 1,97, тобто майже удвічі чисельність померлих перевищила чисельність народжених.

Таблиця 1

Значення індикаторів безпеки відтворення населення та трудового потенціалу України у 2000–2015 рр.

Індикатори безпеки	Роки									Абсолютні відхилення 2015 р. до:	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2000 р.	2014 р.	
Чисельність постійного населення (на кінець року), млн. ос.	48,664	47,749	45,598	45,453	45,373	45,246	42,760	42,591	-6,073	-0,169	
Структура постійного населення у %:											
– молодше працездатного віку;	19,7	16,1	15,3	14,4	14,6	14,8	15,1	15,2	-4,4	0,1	
– працездатного віку;	60,3	62,1	60,0	70,4	70,2	69,9	69,3	68,9	8,6	-0,4	
– старше працездатного віку	20,0	21,8	24,7	15,2	15,2	15,3	15,6	15,9	-4,1	0,3	
Умовний коефіцієнт депопуляції	1,97	1,84	1,40	1,32	1,27	1,31	1,36	1,44	-0,53	0,08	
Сумарний коефіцієнт народжуваності (на 1 жінку)	1,11	1,21	1,44	1,45	1,53	1,51	1,50	1,51	0,40	0,01	
Коефіцієнт смертності немовлят (у віці до 1 року на 1 000 народжених), %	11,9	10,0	9,1	9,0	8,4	8,0	7,8	7,9	-4,0	0,1	
Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1 000 населення	295	301	301	304	301	299	284	289	-6	5	
Рівень захворюваності населення (на 100 тис. осіб), тис. ос.	67,9	70,1	72,4	71,1	68,6	66,4	62,8	62,8	-5,1	-	
Рівень захворюваності на ВІЛ-інфекцію (на 100 тис. осіб), ос.	63,1	134,6	242,3	264,6	284,9	308,8	323,0	297,6	-297,9	- 25,4	
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижче прожиткового мінімуму, %	87,4	28,4	8,8	7,8	9,1	8,4	8,6	6,4	-81,0	-2,2	
Квінтильний коефіцієнт загальних доходів, разів	4,1	3,6	3,5	3,4	3,3	3,3	3,1	3,2	-0,9	0,1	
Співвідношення середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму	0,31	0,96	1,37	1,37	1,41	1,37	1,34	1,38	1,07	0,04	
Рівень загального демографічного навантаження непрацездатного населення на 100 працездатних осіб (у віці 16–59 років), ос.	66,3	56,8	56,8	57,6	58,5	59,5	60,7	61,8	-4,5	1,1	

Джерело: [20, с. 459; 21, с. 432; 22, с. 34, 35, 36, 40, 42, 83, 84, 142, 143; 10, с. 40; 14, с. 14, 35]

У 2012 р. значення цього показника було найменшим – 1,27, а надалі він почав поступово зростати. У 2015 р. цей показник становив 1,44. Така ситуація в Україні вимагає суттєвих змін у державній демографічній політиці.

Беззаперечно, в нашій державі упродовж практично всіх років незалежності велася діяльність, спрямована на виправлення демографічної кризи. В результаті сумарний коефіцієнт народжуваності підвищився з 1,1 у 2000 р. до 1,53 у 2012 р. У 2015 р. цей показник становив 1,51. Зауважимо, що цей показник знаходиться зараз на рівні деяких розвинутих країн Європи. Так, у 2014 р. сумарний коефіцієнт народжуваності становив у Австрії і Німеччині 1,47, в Італії – 1,37, Чеській Республіці – 1,53. Проте він повинен найближчим часом зростати. У 2014 р. сумарний коефіцієнт народжуваності становив у Данії 1,69, Нідерландах і Фінляндії – 1,71, Бельгії – 1,74, Великобританії – 1,81, Швеції – 1,88, Франції – 2,01 [14, с. 119].

Позитивно, що в Україні вдалося забезпечити зменшення рівня смертності немовлят при народженні та до одного року життя. Так, у 2000 р. показник становив 11,9 в розрахунку на 1 тис. народжених осіб, тоді як у 2015 р. – 7,9.

Втім, в Україні високим є показник кількості пенсіонерів у розрахунку на 1 000 осіб населення, а також рівень загального демографічного навантаження. Так, у 2000 р. на 100 працездатних осіб припадало 66,3 осіб непрацездатного населення. Найнижчим цей показник був у 2010 р. – 56,8 осіб, починаючи з якого показник зростав, а у 2015 р. становив 61,8 особи. Очевидно, що таке надмірно високе значення показника призводить до непомірного навантаження на державний бюджет, а також погіршує більшість макроекономічних характеристик функціонування національного господарства.

Потрібно звернути увагу й на те, що в нашій державі упродовж 2000–2015 рр. різко підвищився рівень захворюваності населення, зокрема на ВІЛ-інфекцію – з 63,1 особи у розрахунку на 100 тис. осіб у 2000 р. до 297,6 особи у 2015 р., тобто у 4,7 рази. Найвищим цей показник був у 2014 р. – 323,0 особи, що у 5,1 рази більше порівняно з 2000 р.

Слід акцентувати увагу на тому, що протягом 2000–2015 рр. суттєво знизилася частка населення із середньодушовими загальними доходами в місяць, нижчими за прожитковий мінімум, а саме з 87,4% у 2000 р. до 6,4% у 2015 р. За гранично допустимого значення цього індикатора на рівні 40% з 2005 р. цей показник постійно зменшувався, що є позитивною тенденцією у сфері доходів. Доповненням цього є також зниження рівня матеріального розширення: квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів зменшився з 4,1 у 2000 р. до 3,2 у 2015 р. Але, на наш погляд, проблема залишається, оскільки темпи зростання заробітної плати у сучасний період часу значно вищі за темпи зростання встановленого державою прожиткового мінімуму. Та й навіть його значення недостатньо обґрунтовано.

Крім того, необхідно враховувати чинник тінізації національної економіки України. Так, за різними оцінками частка тіньового сектору займає від 35% до 70%. Частка тіньового сектору в сегменті майнових доходів громадян, зокрема від участі в капіталі, є, на нашу думку, ще більшою. Абсолютна більшість тіньових прибутків громадян припадає на сектор заможних людей. Тому в Україні співвідношення загальних доходів 20% найбільш та 20% найменш забезпеченого населення становить далеко не 3,8 рази, а значно більше, зокрема більше 8, що є критичним порогом для соціальної і економічної безпеки держави.

Над вирішенням цієї проблеми потрібно працювати органам влади, оскільки це прямий шлях до підвищення рівня яко-

сті життя бідних та формування середнього класу, зниження можливостей обмеженої чисельності громадян до монополізації економіки, підпорядкування собі фінансово-інвестиційних та інтелектуально-кадрових ресурсів. За умови збереження цієї ситуації вирішити соціальні та економічні проблеми неможливо.

Протягом аналізованого періоду позитивні зрушення відбулися у співвідношенні середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму. Так, у 2015 р. цей коефіцієнт становив 1,38, тобто лише на 38% розмір пенсії перевищував прожитковий мінімум. Звернемо увагу на те, що взято до розрахунків середній розмір пенсії, проте в Україні значна частка пенсіонерів отримує допомогу від держави в розмірі, нижчому за прожитковий мінімум. У 2000 р. цей показник загалом становив 0,3, що було катастрофічно низьким рівнем. На думку автора, в нашій державі є всі можливості, по-перше, для підвищення рівня пенсій, а по-друге, для переходу до накопичувальних і страхових пенсій, зокрема через змішану систему впродовж перехідного періоду часу, наприклад, 10–20 років.

Стосовно безпеки соціальної сфери, то однією з декларованих вітчизняною владою причин недостатньої державної підтримки функціонування і розвитку соціальної сфери є обмеженість бюджетного фінансування. Згідно з вітчизняною методикою забезпечення економічної безпеки держави вважається мінімально достатнім фінансувати сектор охорони здоров'я хоча б на 4%, а освіту – на 8,3% до ВВП. Дані табл. 2 свідчать про те, що під час проведення соціальної політики держава не дотримується рекомендованих нормативів. Так, частка видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я (у % до ВВП), хоча й збільшувалася упродовж 2000–2013 рр., у 2014 р. і у 2015 р. зменшилась до 3,6%.

Зменшення обсягів фінансування медицини призвело до погіршення її матеріально-технічної бази. Так, показник забезпеченості населення лікарняними ліжками у розрахунку на 10 тис. осіб населення упродовж 2000–2015 рр. зменшувався з 95,0 у 2000 р. до 78,1 у 2015 р.

Аналогічна ситуація спостерігається і у секторі освіти, де частка видатків зведеного бюджету на освіту до ВВП у 2015 р. становила 5,8, що на 2,5 менше за поріг безпеки.

У 2015 р. порівняно з 2000 р. зменшилися показники кількості осіб (у розрахунку на 10 тисяч населення), які навчалися у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах. Це суттєва негативна тенденція. Позитивною, на перший погляд, є тенденція до збільшення рівня охоплення дітей дошкільними закладами, який збільшився з 40% у 2000 р. до 55% у 2015 р. Проте це обумовлено не збільшенням чисельності відповідних закладів освіти і розвитком їх матеріальної бази, а демографічною кризою попередніх років.

Суттєво меншими є обсяги фінансування державою культури, мистецтва, спорту, сфери обслуговування, де частка видатків зведеного бюджету становила 0,5% до ВВП у 2000 р. та збільшилася у 2015 р. до 0,8%, причому у 2012–2014 рр. вона становила 0,9%.

На нашу думку, в Україні необхідна чітка переорієнтація державної політики фінансування найбільш соціально вразливих секторів соціальної сфери з урахуванням рекомендованих мінімальних норм фінансування.

В Україні низька якість соціального обслуговування доповнюється ще одним негативним явищем, а саме тим, що забезпеченість населення житлом у розрахунку на одну особу збільшилась з 20,7 м² у 2000 р. до 22,9 м² у 2015 р., проте цей

Значення індикаторів безпеки соціальної сфери України у 2000–2015 рр.

Індикатори безпеки	Роки								Абсолютні відхилення 2015 р. до:	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2000 р.	2014 р.
Частка видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до ВВП	2,9	3,5	4,1	3,8	4,1	4,2	3,6	3,6	0,7	–
Частка видатків зведеного бюджету на освіту, % до ВВП	5,1	6,1	8,4	6,4	6,9	6,9	6,3	5,8	0,7	-0,5
Частка видатків зведеного бюджету на культуру, мистецтво, спорт, сферу обслуговування, % до ВВП	0,5	0,8	1,0	0,8	0,9	0,9	0,9	0,8	0,3	-0,1
Забезпеченість населення житлом в середньому на одного жителя, м2	20,7	22,0	23,3	23,5	23,7	23,8	23,8	22,9	2,2	-0,9
Рівень охоплення дітей дошкільними закладами, %	40	51	53	55	57	60	55	55	15	–
Кількість осіб на 10 тис. населення, які навчалися у навчальних закладах:										
– загальноосвітніх;	1383	1151	939	941	927	925	874	885	-498	11
– професійно-технічних;	107	106	95	90	93	86	73	71	-36	-2
– вищих I–II рівнів акредитації;	107	108	79	78	76	72	58	53	-54	-5
– вищих III–IV рівнів акредитації	285	470	465	428	401	380	335	322	37	-13
Кількість лікарів у розрахунку на 10 тис. населення	46,2	47,5	49,3	49,3	47,9	48,0	43,5	43,7	-2,5	0,2
Забезпеченість населення лікарняними ліжками у розрахунку на 10 тис. населення	95,0	95,2	94,0	90,6	89,1	88,0	78,5	78,1	-16,9	-0,4

Джерело: [22, с. 25, 112, 116, 121, 137, 228]

Значення індикаторів безпеки ринку праці та зайнятості населення України у 2000–2013 рр.

Індикатори безпеки	Роки								Абсолютні відхилення 2015 р. до:	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2000 р.	2014 р.
Співвідношення середньої та мінімальної зарплати, рази	2,6	3,1	2,4	2,6	2,7	2,7	2,7	3,0	0,4	0,3
Співвідношення середнього розміру допомоги з безробіття та прожиткового мінімуму, %	50,3	58,1	84,6	92,3	79,6	102,1	107,3	112,9	62,6	5,6
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	11,6	7,2	8,1	7,9	7,5	7,1	9,2	9,1	-2,5	-0,1
Рівень тривалого (понад шість місяців) безробіття у працездатному віці, %	80,2	60,8	52,9	46,3	46,2	44,7	40,5	50,9	-29,3	10,4
Частка соціально усунутого населення (безробітні понад 12 місяців), %	63,3	42,5	33,9	28,4	28,0	27,3	20,1	30,5	-32,8	10,4
Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб	17	5	9	8	11	11	14	19	2	5
Рівень вимушеної неповної зайнятості (частка працівників, що перебували у вимушеній відпустці чи на умовах неповного робочого дня), %	29,4	9,2	17,0	10,4	7,1	7,9	9,9	9,2	-20,2	-0,7
Рівень працевлаштування незайнятих громадян (до незайнятого населення), %	21,8	36,4	40,3	44,0	41,9	35,2	33,7	31,0	9,2	-2,7
Рівень охоплення працівників колективно-договірним регулюванням, %	80,1	81,7	81,7	81,6	81,4	79,8	76,1	77,3	-2,8	1,2

Джерело: [16, с. 48, 90, 288; 17, с. 49, 50, 76, 240; 18, с. 45, 46, 56; 22, с. 57, 72, 419; 23, с. 171]

Значення індикаторів міграційної безпеки України у 2000–2015 рр.

Індикатори безпеки	Роки								Абсолютні відхилення 2015 р. до:	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2000 р.	2014 р.
Міграційний приріст (скорочення), загальний, тис. осіб, зокрема, міждержавна міграція	-133,6	4,6	16,1	17,1	61,8	31,9	22,6	14,2	–	-8,4
	-133,6	4,6	16,1	17,1	61,8	31,9	21,1	9,2	–	-11,9
Коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) населення, на 10 тис. наявного населення	-27,3	1,0	3,5	3,7	13,6	7,0	5,3	3,3	–	-2,0
Коефіцієнт міждержавного міграційного приросту (скорочення) населення, на 10 тис. наявного населення	-27,3	1,0	3,5	3,7	13,6	7,0	4,9	2,2	–	-2,7

Джерело: [14, с. 13, 101]

показник не відповідає мінімально необхідним (25 м²) обсягам житлової площі.

Результатом виявлених негативних тенденцій стало погіршення соціального середовища населення у нашій державі.

Безпека розвитку ринку праці в Україні упродовж 2010–2015 рр. характеризувалася дотриманням у прийнятних рамках багатьох важливих індикаторів та зайнятості населення, проте тут простежуються неоднозначні тенденції його кон'юнктури (табл. 3). Так, по-перше, невисоким залишається середній рівень оплати праці. Розрив між середньою та мінімальною заробітною платою у 2,6 рази у 2000 р. і у 3,0 рази у 2015 р., на нашу думку, аж ніяк не можна вважати прийнятним. Тим більше, що такі характеристики, як «прожитковий мінімум» та «мінімальний розмір оплати праці», в нашій державі вже давно не відповідають своєму реальному статусу, а використовуються скоріше як номінальні поняття і характеристики для проведення певних підрахунків. Водночас у випадку втрати роботи громадяни України мають можливість отримати від держави компенсацію, яка у 2015 р. лише на 12,9% переважала прожитковий мінімум. Така ситуація є надзвичайно негативною в Україні.

Об'єктивно наявні недоліки функціонування вітчизняного ринку праці, які чинять деструктурний вплив на соціальну сферу, а через неї і на економічний розвиток держави, підтверджуються високим рівнем безробіття. Попри офіційні дані щодо рівня безробіття у розмірі 9,2% у 2015 р. (це є прийнятним згідно з параметрами соціальної безпеки, де її поріг становить 10%) та рівня тривалого безробіття у розмірі 30,5% (прийняті параметри становлять 25–30%), ці характеристики наближаються до критичного рівня, що означає поступове зростання соціальної напруженості на ринку праці в останні три роки. Свідченням цього є також постійне зростання упродовж 2011–2015 рр. навантаження на одне робоче місце з 8 до 19 осіб.

Важливою проблемою українського ринку праці є проблема тіньової зайнятості, яка стосується не лише інтересів окремих громадян на вітчизняному ринку праці, а цілих сімей через нелегальне чи неофіційне працевлаштування закордоном. Така зайнятість нерідко стає причиною руйнування сім'ї – важливого елементу формування системи соціальної безпеки держави та її територій.

В Україні діяльність Служби зайнятості України недостатньо результативна, оскільки з 2012 р. поступово збільшується

рівень вимушеної неповної зайнятості, відповідно, знижується з 2011 р. рівень працевлаштування незайнятих громадян, а з 2012 р. – рівень охоплення працівників колективно-договірним регулюванням. Логічно, що діяльність Служби зайнятості України має сьогодні бути спрямована на зниження соціальної напруженості і підвищення безпеки на ринку праці.

У секторі міграційної безпеки України спостерігаються позитивні тенденції з 2005 р., коли вперше міграційний приріст був позитивним (табл. 4). Зауважимо, що міграційне скорочення спостерігалось в Україні упродовж 1994–2004 рр., причому у 2000 р. цей показник був найвищим: міграційне скорочення становило 133,6 тис. осіб. Негативним в Україні останніми роками є постійне скорочення додатного міграційного сальдо з 2012 р.

В Україні, відповідно, відношення міграційного приросту (скорочення) населення до чисельності наявного населення було найвищим у 2012 р. і становило 13,6 осіб у розрахунку на 10 000 осіб наявного населення. Загальний коефіцієнт міграційного приросту населення скоротився у 2015 р. до 3,3, тобто у 4,1 рази. Коефіцієнт міждержавного міграційного приросту (скорочення) населення відповідав коефіцієнту загального міграційного приросту населення до 2014 р., у 2014 р. він становив 4,9, у 2015 р. – 2,2.

Серед міжнародних мігрантів у 2015 р. порівняно з 2010 р. як серед тих, хто вибули, так і серед тих, хто прибули, знизилася частка осіб із громадянством України. Так, у 2010 р. серед тих, хто вибули, частка осіб із громадянством України становила 91,6%, а серед тих, хто прибули, – 43,9% [10, с. 434], у 2015 р. ці показники становили 49,1% і 9,7% відповідно [14, с. 112].

Водночас, згідно з даними Державної міграційної служби України, визнано біженцями на 1 січня 2016 р. в Україні 2 487 осіб [14, с. 114], на 1 січня 2015 р. – 2 534 особи [13, с. 112].

В Україні упродовж 2010–2015 рр. зростає міжрегіональна міграція, особливо вона посилилась в останні два роки у зв'язку з військовими подіями на сході держави. У 2010–2013 рр. чисельність міжрегіональних мігрантів була стабільною і, відповідно, становила: у 2010 р. – 257 685 осіб [10, с. 424], у 2011 р. – 258 171 осіб [11, с. 426], у 2012 р. – 272 275 осіб [12, с. 429], у 2013 р. – 261 723 особи [13, с. 273].

Загалом стан міграційної безпеки і динаміка показників останніми роками негативно впливають на стан соціальної безпеки України.

Висновки. Проведене дослідження соціальної безпеки з позиції її структурних елементів дає змогу зробити висновки, що в Україні наявні соціальні виклики і небезпеки життєздатності соціально-економічної системи України останніми роками посилюються, особливо за напрямками відтворення населення та трудового потенціалу, функціонування соціальної сфери та ринку праці, доходів і зайнятості. Вони призводять до погіршення умов праці та зниження матеріального достатку, депопуляції і старіння нації, поширення бідності та розшарування матеріального становища громадян, погіршення матеріально-технічного, фінансово-інвестиційного та інтелектуально-кадрового забезпечення охорони здоров'я, освіти, культури, мистецтва, спорту, а також, як наслідок, зниження соціальної захищеності українців, посилення настроїв незадоволеності життям і соціальною політикою влади включно з бажанням еміграції та зовнішньої трудової міграції. Ми погоджуємося з наявними точками зору в науковій літературі, що соціальні небезпеки можна розглядати як нерозвинуті загрози, проте не кожний виклик переростає в реальну загрозу [24, с. 76], водночас важливо не допустити переростання виклику в загрозу, оскільки завчасне її попередження ефективніше, ніж ліквідація наслідків [4, с. 124]. Тому державна соціальна політика перш за все повинна бути спрямована на істотну мінімізацію негативного впливу зазначених викликів і небезпек. Вітчизняним органам державного управління за результатами узагальнення головних викликів соціального розвитку потрібно якнайшвидше визначитися з пріоритетними напрямками та конкретними заходами радикальної модернізації соціальної політики України.

Література:

1. Антошкін В.К. Рівень і якість життя населення регіонів та їх вплив на соціально-економічну безпеку / В.К. Антошкін // Вісник Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 1. – С. 95–99.
2. Гнатенко І.А. Параметри та показники соціальної безпеки населення України / І.А. Гнатенко, В.О. Рубежанська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 1. – С. 242–249.
3. Горин В.В. Соціальні гарантії в системі соціальної безпеки держави / В.В. Горин // Світ фінансів. – 2013. – № 2. – С. 69–80.
4. Гриненко А.М. Соціальна політика : [навчально-методичний посібник] / А.М. Гриненко. – К. : КНЕУ, 2003. – 309 с.
5. Зеркалов Д.В. Соціальні проблеми сталого розвитку : [монографія] / Д.В. Зеркалов, О.Ю. Арлямов. – К. : Основа, 2013. – 562 с.
6. Іляш О.І. Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії / О.І. Іляш // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 2. – С. 23–32.
7. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : [монографія] / А.Б. Качинський. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. – 104 с.
8. Коваль О.П. Огляд існуючих підходів до оцінки рівня соціальної безпеки / О.П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 3. – С. 115–120.
9. Куценко В.І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) : [монографія] / В.І. Куценко ; за наук. ред. Б.М. Данилишина. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2008. – 818 с.
10. Населення України за 2010 рік : демографічний щорічник. – К. : Державна служба статистики, 2011. – 442 с.
11. Населення України за 2011 рік : демографічний щорічник. – К. : Державна служба статистики, 2012. – 444 с.
12. Населення України за 2012 рік : демографічний щорічник. – К. : Державна служба статистики, 2013. – 449 с.

13. Населення України за 2013 рік : демографічний щорічник. – К. : Державна служба статистики, 2014. – 296 с.
14. Населення України за 2015 рік : демографічний щорічник. – К. : Державна служба статистики, 2016. – 120 с.
15. Поснова Т.В. Соціальні індикатори як інструменти визначення рівня економічної безпеки у соціальній сфері / Т.В. Поснова // Наукові праці НДФІ. – 2011. – Вип. 2. – С. 138–144.
16. Праця України у 2013 р. : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 336 с.
17. Праця України у 2014 р. : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 281 с.
18. Праця України у 2015 р. : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 312 с.
19. Сиченко О.О. Соціальна безпека в системі національної безпеки держави / О.О. Сиченко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Державне управління. – 2012. – Т. 186. – Вип. 174. – С. 34–38.
20. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 559 с.
21. Статистичний щорічник України за 2013 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 534 с.
22. Статистичний щорічник України за 2015 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 575 с.
23. Україна в цифрах за 2014 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 239 с.
24. Хомра О.У. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії / О.У. Хомра, Т.Є. Русанова // Стратегічна панорама. – 2004. – № 1. – С. 73–79.
25. Язлюк Б.О. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки / Б.О. Язлюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць. – Т. 16. – № 1. – Тернопіль : Економічна думка, 2014. – С. 149–154.
26. Яремко І.І. Формалізація оцінки економічної безпеки соціально-економічних систем: концептуальні засади і підходи / І.І. Яремко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 748. – С. 276–280.

Кальницькая М.А. Структура социальной безопасности и динамика ее показателей в Украине

Аннотация. В статье предложен структурный подход к социальной безопасности. В этом контексте предложена система показателей, а также проведен их анализ за период с 2000 г. 2015 г. Выделены социальные вызовы, которые необходимо учесть в процессе модернизации социальной политики в Украине.

Ключевые слова: социальная безопасность, показатели социальной безопасности, уровень жизни населения, безопасность воспроизводства населения и трудового потенциала нации, безопасность социальной сферы, безопасность рынка труда и занятости населения, миграционная безопасность.

Kalnytska M.A. The structure of social security and the dynamics of its indicators in Ukraine

Summary. The article proposes a structural approach to social security. In this context, a system of indicators is proposed and analysed for the period from 2000 to 2015. Social challenges that need to be considered in the process of modernizing social policy in Ukraine are identified.

Keywords: social security, indicators of social safety, social standard of living, safety of reproduction of the population and labour potential, social sphere security, labour market security, migration security.